

Emmanuel Todd: Après L'Empire, Essai sur la décomposition du système américain.

1ere édition. Paris: Gallimard, 2002, 233 stran, ISBN 2-07-076710-8.

V roku 2002 sa na frankofónnom knižnom trhu objavila publikácia Emmanuela Todda s názvom *Po impériu: esej o rozklade amerického systému*, ohlasujúca rozklad amerického systému moci. Časovo sa zhodovala s vydaním diela ďalšieho francúzskeho intelektuála, Jeana-Françoisa Revela, *Protiamerická posadnutosť: jej prejavy, príčiny a jej nedôslednosť*¹ a stala sa dobrým štartovacím bodom pre mnohé interview s autorom v čase vyvrcholenia rozporov v Európe počas irackej krízy. Todd v eseji *Après L'Empire* zopakoval mnohé z hypotéz a záverov svojich predchádzajúcich publikácií: *Konečný pád. Esej o rozklade sovietskej sféry*;² *Tretia planéta. Rodinné štruktúry a ideologický systém*;³ *Inverzia Európy*;⁴ *Ekonomická ilúzia. Esej o stagnácii rozvinutých krajín*.⁵

Podobne ako v roku 1976, keď v diele *Konečný pád* predpovedal rozklad sovietskeho impéria, v roku 2002 ohlásil pád amerického systému moci. V obidvoch prípadoch používal komparáciu demografických ukazovateľov na objasnenie politického vývoja vo svete.

V tejto súvislosti je vhodné pripomenúť autorove študijné a vedecké pozadie. Todd vyštudoval politické vedy v Paríži a v Cambridge, kde získal doktorát z histórie. Silne ho poznačilo aj pôsobenie v Národnom inštitúte demografických štúdií, kde v 80-tych rokoch uskutočnil výskum o vplyve rodinnej štruktúry na sociálne fenomény a ideologické systémy.

Hlavnou tézou tejto knihy je tvrdenie, že Spojené štáty sa stávajú problémom pre svet, destabilizujú svetový poriadok, napriek tomu, že v minulosti boli garantom politickej slobody a liberálneho ekonomického systému. Podľa autora súčasní teoretici medzinárodných vzťahov nevytvorili vhodný explikačný model, ktorý by vysvetlil takéto správanie Spojených štátov. Todd ho teda navrhol sám: „*V momente, keď sa svet otvára demokracii a učí sa osamostatniť politicky od Ameriky, tá má tendenciu strácať svoje demokratické charakteristiky a zisťuje, že sa nemôže ekonomicky osamostatniť od sveta. Naša planéta teda zažíva dvojité inverzné javy: zvrat ekonomickej závislosti medzi svetom a USA a zvrat demokratickej dynamiky, ktorá je odteraz pozitívna v Euroázii a negatívna v Amerike.*“ (Todd, 2002, s. 31.)

Todd teda tvrdí, že USA nie je hypermocnosť (*hyperpuissance*), ale ríša na úpadku, čomu zodpovedá aj jej zahraničná politika. Pritom iminentný pocit ohrozenia, oslabenia či úpadku USA nachádza v prácach popredných amerických teoretikov medzinárodných vzťahov ako Paul Kennedy (*The Rise and Fall of Great Powers*, 1988), Samuel Huntington (*The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*, 1996), Zbigniew Brzezinski (*The Grand Chessboard*), Henry Kissinger (*Does America Need a Foreign Policy?*, 2001) alebo Robert Gilpin (*Global Political Economy*).

Pri objasnení politickej „nepotrebnosti“ Ameriky autor postupuje eklekticky. Tézou Francisa Fukuyama o konci histórie a o rozšírení liberálnej demokracie vo svete spája so zákonom Michaela Doylea o nemožnosti vojny medzi liberálnymi demokraciami. Z tohto spojenia mu vychádza predstava planéty v stave takmer kantovského večného mieru. V zmysle autorovho prehnaneho idealizmu v takýchto podmienkach Amerika, hoci vojenská mocnosť, sa stáva len jednou z mnohých demokracií vo svete. Smer zahraničnej politiky Spojených štátov udávajú dva faktory. Prvým je strach z politickej marginalizácie Washingtonu, čo viedlo k vytvoreniu mýtu o nepostrádateľnosti Ameriky.

Druhým faktorom zahraničnej politiky je ekonomická závislosť Ameriky na svete. Zatiaľ čo na začiatku *dvadsiateho* storočia USA boli ekonomicky samostatné a nezávislé na zvyšku sveta, počas *štyridsať* rokov (1950–1990) ekonomickej dominácie v tzv. slobodnom svete sa stali skutočnými predátormi v systéme, z ktorého odčerpávajú zdroje. „*Do-*

minácia ekonomických liberálnych princípov vo sfére politicky a vojensky riadenej Washingtonom spôsobila premenu sveta – to je to, čo nazývame globalizácia.“ (Todd, 2002, s. 24–25.) Trend amerického predátorského správania vo svetovom ekonomickom systéme sa ešte posilnil v rokoch 1990–2000, čoho dôkazom je nárast amerického obchodného deficitu zo 100 na 450 mld. \$. Na vyrovnanie svojho zahraničného účtu USA potrebujú zabezpečiť dostatočný pohyb kapitálu, a to prostredníctvom globalizovaného ekonomického systému, ktorý pomohli vybudovať.

Strach z politickej marginalizácie a z ekonomickej závislosti vo svete viedol USA k vytvoreniu nového nástroja zahraničnej politiky, ktorý udržiava Spojené štáty aspoň symbolicky v strede sveta. Ten nástroj Todd označuje „teatrálny militarizmus“ a vyznačuje sa tromi charakteristikami:

- 1) Nikdy nevyriešiť problém úplne, čo bude slúžiť na ospravedlnenie neobmedzeného počtu vojenských zásahov „jedinej veľmoci“ v celosvetovom meradle.
- 2) Zamerať sa na malé mocnosti – Irak, Irán, Severnú Kóreu, Kubu, atď. Jediný spôsob ako zostať politicky v centre sveta je konfrontovať sa s malými hráčmi. To zabráni alebo spomalí sebauvedomenie veľkých mocností, ktoré sú predurčené, aby zdieľali so Spojenými štátmi kontrolu planéty: Európy, Japonska a Ruska v strednodobom horizonte, Číny v dlhodobej perspektíve.
- 3) Vyvíjať stále nové zbrane, ktoré posunú USA ďaleko pred ostatné krajiny v pretekoch v zbrojení. Tie samozrejme nikdy neustanú.

Po 11. septembri 2001 je teatrálny militarizmus v zahraničnej politike spojený s mýtom o celosvetovom terorizme. To umožnilo podľa autora redefinovať sa v roli vodcu celosvetovej križiackej výpravy proti terorizmu.

Todd však odmieta obraz vnucovaný médiami o nadmernom násilí vo svete, ktorý speje k úpadku. Načrtáva optimistickú víziu progresívneho vývoja sveta, víziu, ktorá sa opiera o demografické ukazovatele, ako je nárast gramotnosti vo svete, či stabilizácia kontroly pôrodnosti. Tieto ukazovatele naznačujú úžasný kultúrny pokrok vo svete. Pripomínam, že autor už v predchádzajúcich publikáciách zdôrazňoval závislosť medzi rozšírením gramotnosti, kontrolou pôrodnosti a rozšírením liberálnej demokracie. Hypotéza o korelácii poklesu pôrodnosti a rozšírenia základného vzdelania s politickou modernizáciou mu umožnila predvídať pád komunizmu v Sovietskom zväze v diele *La chute finale*.

I keď svet speje k demokracii a k pokroku, zdá sa, že niektoré časti sveta sa vyvíjajú regresívne. Preto teda môže byť Amerika ríšou na úpadku. Pripomína to cyklický priebeh dejín. Na rozdiel od Fukuyamu autor tvrdí, že stabilizácia demokracií vo svete nie je trvalým javom. Na vysvetlenie používa opäť demografické ukazovatele. Rozšírenie vyššieho vzdelania vedie k vytvoreniu novej triedy v spoločnosti, k oligarchii. Tento proces, známy už z prác Aristotela, možno zaznamenať nielen v Amerike, ale aj v ďalších kolískach demokracie: vo Francúzsku a vo Veľkej Británii. To vysvetľuje agresívne správanie ex-demokratických štátov, v ktorých je riadiaca kasta ťažko kontrolovaná elektorátom.

Todd si kladie v úvode praktickú otázku, čo robiť s veľmocou, ktorá je ekonomicky závislá na svete, ale politicky preň nepotrebná. Predtým, než si na ňu zodpovie, však v ôsmich kapitolách rozoberá svoje jednotlivé tézy.

V prvej kapitole Todd používa svoje demografické teórie, známe z prechádzajúcich prác, na odmietnutie Huntingtonovej teórie o strete civilizácií. Pozitívny trend rozšírenia základného vzdelania a gramotnosti v islamizovaných krajinách má za následok dva javy: najprv spustenie „mentálnej“ revolúcie v tranzitívnom období, potom, hlavne v súvislosti so vzdelávaním ženskej časti populácie, kontrolu pôrodnosti. Prechodné obdobie sa nezaobíde bez násilného správania islamských štátov, tým prešla aj Európa (napr. Francúzska revolúcia). Todd použil štatistiku, prvotný pokles a stabilizáciu pôrodnosti vo väčšine islamských krajín na tvrdenie, že tieto krajiny smerujú k umiernenému štádiu a k demokratickému politickému zriadeniu. Vytvoril teda maticu gramotnosť – revolúcia – pokles pôrodnosti. Na základe tejto matice predpokladá, že „*Saudská Arábia a Pakistan budú*

prinajmenšom dve desaťročia nebezpečnými zónami, kde by sa nestabilita mala zvýšiť do výrazných rozmerov“ (Todd, 2002, s. 51). V týchto krajinách je totiž gramotnosť ako aj kontrola pôrodnosti relatívne nízka.

V druhej kapitole, ktorú nazval *Veľká demokratická hrozba*, sa podobne ako Hegel zaoberá otázkou, či dejiny majú svoj zmysel. Opakuje hypotézu, že svet speje k demokracii. Sebauvedomelí jedinci, ktorí sa vďaka vzdelaniu cítia rovni, nemôžu byť dlhodobo spravovaní autoritárnou vládou, respektíve cenou za autoritatívne spravovanie spoločnosti na určitom stupni vedomia je ekonomická nekonkurencieschopnosť. Zároveň však Todd zdôrazňuje dramatické rozdiely vo vývoji spoločnosti v tranzitívnom období, ktoré predchádza demokratickej stabilizácii. Táto politická divergencia spoločností vo fáze modernizácie je spôsobená rozličnými rodinnými štruktúrami a ideologickými systémami.

V podkapitole nazvanej *Návrat k strategickému realizmu: Rusko a mier* Todd dokonca naznačuje, že Rusko, ktoré sa nachádza vo fáze demokratickej stabilizácie, môže slúžiť ako ochranca sveta proti Amerike v prípade, že sa vzťah Ameriky k svetu zmení z ochrany na agresora. Je možné zazlievať autorovi, že v tomto modeli sa zachováva prvok antagonizmu medzi Ruskom a USA z čias Studenej vojny.

V tretej kapitole *Imperiálna dimenzia* skúma, aká je a bola povaha vzťahu Ameriky k svetu, a to na základe porovnania k dvom modelom vývoja antických ríš – k Aténam a k Rímu. Tým, že sa Amerika stala centrom v novej štruktúre moci, vnútorne sa zmenila. Globalizovaný ekonomický poriadok sa stal asymetrickým, USA sa z „producenta“ stali svetovým „spotrebiteľom“. Obchodný deficit USA sa vyrovnáva imperiálnymi pohybmi kapitálu. Vnútorne sa zmenila i štruktúra americkej spoločnosti. Vyhrtili sa sociálne rozdiely, čo zodpovedá ekonomickému a sociálnemu modelu antických ríš. Tento imperiálny trend sa zrýchlil v období rokov 1990 a 2000, osobitne medzi rokom 1994 a 2000. Autor zdôraznil, že na udržanie ríše sú potrebné dva funkčné vzťahy: 1) ríša sa rodí z vojenského donútenia, ktoré zabezpečuje odvozy periféria centru; 2) na udržanie ríše je potrebný univerzalizmus, t. j. zaobchádzanie s podrobeným ľudom ako s vlastným.

V dvoch ďalších kapitolách autor dokazuje, že ani jeden z týchto vzťahov Ameriky k svetu nie je funkčný. Vojenská technická prevaha USA nad ostatným svetom je známou realitou. Rovnako je však známa aj vojenská zraniteľnosť tejto krajiny, ktorá je štruktúralným javom. Američania sú neprekonateľní vo vode a vo vzduchu, chýba im však dobrá pozemná armáda. Preto nemôžu „okupovať“ cudzie územie v pravom zmysle slova. Na túto prácu používajú „žoldnierske“ vojská vo svojich pozemných operáciách.

Asymetrický svetový ekonomický systém, v ktorom má USA centrálné postavenie, umožňuje Amerike odoberať úžasné zdroje zo sveta v prospech hŕstky bohatých Američanov. Toto vykorisťovanie sa nedotýka už len más v rozvojových krajinách a robotníckej triedy v rozvinutých krajinách, ale začína ohrozovať aj privilegované vrstvy „dominovaných periférií“, t. j. Európy a Japonska. Navyše odhalenie účtovných podvodov v USA (Enron) značne otriaslo dôverou rozvinutých krajín v tento ekonomický systém.

Univerzalizmus, ktorý je ideologickým pojítkom ríš, je v USA na ústupe, a to tak vo vnútri krajiny, ako aj navonok. Todd dokonca v teoretickej rovine sproblematizoval vzťah anglo-saského sveta k univerzalizmu/diferenciácii, na základe antropologických vzorov správania v spoločnosti (napr. vzťahy v rodine). Tvrdí, že určenie kategórií „my“ a „oni“ nie je v anglo-saskom svete stabilné. Američania potrebovali v histórii vždy radikálne vyčleniť niektoré skupiny, aby mohli iné integrovať, vyčlenili černochoch a Indiánov, v súčasnosti Hispáncov, aby integrovali európskych imigrantov a Židov. Navonok, v zahraničnej politike, sa zasa výber Izraela kombinuje s odmietaním moslimského sveta. Táto vernosť Izraelu však podľa Todda vôbec nie je spojená s fenoménom „židovskej lobby“, či s väčšinovou podporou amerického obyvateľstva judaizmu. „*Základný princíp identifikácie s »inými« nie je spoznanie dobrého, ale rozpoznanie seba v druhom... Keďže sa Izraelu vodí zle, v momente, keď sa jej nedarí, Amerika schvaľuje jeho čoraz krutejšie správanie voči Palestínčanom.*“ (Todd, 2002, s. 138.)

V šiestej kapitole nazvanej *Čeliť silnému, alebo napadnúť slabého?* Todd uvádza, že Spojené štáty mali po páde komunizmu a po úpadku Ruska na začiatku deväťdesiatych rokov na výber dve smerovania. Národnú cestu, ktorá by však vyžiadala zložité a nepopulárne administratívne rozhodnutia. Táto cesta by Amerike zabezpečila neodškriepiteľné miesto svetového lídra. USA si vybrali druhú ľahšiu cestu v zmysle liberálneho „laissez-faire“, cestu svetového hegemóna, hoci na dosiahnutie tohto cieľa nemali dostačujúce ekonomické, vojenské ani ideologické zdroje. Navyše podľa Todda americká diplomacia zlyhala vo výbere a realizácii stratégie na dosiahnutie skutočného svetového impéria, stratégie, ktorú správne zhrnul Brzezinski vo svojej *Velkej šachovnici*. Amerika svojim unilaterálnym teraz znepokojuje svojich európskych partnerov a Japonsko, provokuje Čínu, pokladá Irán za pól v „osi zla“ a vyhrocuje svoju averziu voči moslimskému svetu. Teda namiesto nastolenia „Pax Americana“ zaviedla teatrálny mikromilitarizmus voči slabým a strategicky bezvýznamným štátom, predovšetkým moslimského sveta.

Americké zameranie sa na islam má tri dôvody:

- 1) Antropologický konflikt v hodnotení postavenia žien v spoločnosti, ktorý v spojení s úpadkom univerzalizmu v USA vedie k netolerancii voči moslimskému svetu.
- 2) Ekonomická neefektívnosť nepriamo generuje posadnutosť arabskou ropou: „... kontrolou energetických zdrojov potrebných pre Európu a Japonsko si Spojené štáty myslia, že si udržia možnosť vyvíjať na nich významný tlak.“ (Todd, 2002, s. 164–165.)
- 3) Vojensky a politicky slabý arabský svet je pre USA, ktoré nemajú dostatok síl na konfrontáciu so svojimi skutočnými globálnymi konkurentmi, ľahkým cieľom.

Svet by mal podľa Todda odmietnuť americký model. Na neutralizáciu Ameriky je pritom potrebné dnešné Rusko, ktoré – ako dokladuje siedma kapitola *Návrat Ruska* – už viac nepredstavuje hrozbu. Nastúpilo cestu demokratizácie, ekonomickej stabilizácie, stabilizácie inštitúcií a demograficky je skôr v etape stagnácie. Navyše predstavuje podľa autora v oblasti diplomacie vhodného partnera pre Európu z dvoch dôvodov. Oproti minulosti je dnešné Rusko slabé a zároveň, či už liberálne alebo nie, je z antropologického hľadiska univerzalistické, čím sa podobá Európe.

Prioritným problémom Ruska nie je zmeniť svoj imidž v zahraničí, ale znovu nadobudnúť vlastný strategický priestor. Do ruského orbitu sa podľa Todda vracajú (z ekonomického hľadiska ani nikdy neodišli) slovanský svet (Bielorusko, Ukrajina) a stredná Ázia s Kaukazom. Navyše Rusko udržiava dobré vzťahy s ďalšími hráčmi v regióne: s Indiou, s arabským svetom, s Čínou.

V ôsmej kapitole *Emancipácia Európy* Todd vysvetľuje, že Európa sa musí rozhodnúť medzi emancipáciou a integráciou do amerického impéria. Medzi Amerikou a Európou existujú silné dostredivé aj odstredivé sily. Rozhodnutie pre emancipáciu vyžaduje od Európy veľké integračné úsilie, včítane autonómnej obrany a vlastnej nukleárnej sily. Základným pilierom takejto Európy by bolo strategické partnerstvo medzi trojicou štátov – Francúzskom, Nemeckom a Veľkou Britániou.

Todd zdôrazňuje, že medzi Európou a Amerikou existujú skutočné antropologické rozdiely. Aplikovanie amerického systému v Európe má pre ňu negatívne dôsledky. Amerika má však záujem zo strategického hľadiska exportovať svoj systém, pretože je ekonomicky závislá na Euroázii a ležia tam aj jej nepostrádateľní vojenský partneri, t. j. Turecko, Poľsko a Veľká Británia. Tí sa však postupne dostávajú pod vplyv eurozóny. Todd dokonca predpokladá, že zapojenie Londýna, svetového finančného a bankového strediska, do eurozóny by mohlo skutočne zmeniť rovnováhu sveta a položiť USA na lopatky.

Pre Európu je z medzinárodnopolitického hľadiska tiež dôležité zachovanie mieru vo svete, osobitne s Ruskom a s moslimským svetom, a to „nie iba pre dôvody geografickej blízkosti, ale tiež, aby si zachovala mier doma. [Pristaňovalci – pozn. aut.]“ (Todd, 2002, s. 214.) Navyše vzťah s Ruskom je poznačený aj energetickou závislosťou.

Záverčná kapitola *Koniec partie* je venovaná zodpovedaniu otázok praktického konania pre občanov a politikov. Tvrdí, že je nevyhnuté rozpoznať skutočné hybné sily dejín,

RECENZE

aby sme sa nestali obeťami ideológií (t. j. demografický vývoj a vzdelanie). Povaha skutočnej moci je ekonomická. Okrem správneho pochopenia reality sa môžeme tiež usilovať napomôcť vzniku rozumnej politickej superštruktúry a vyhýbať sa vojenským konfliktom. Osobitne vystríha účastníť sa americkej intervencie v Iraku. Európa a Japonsko by mali vyjednávať s Ruskom a s arabským svetom o bezpečnosti dodávok ropy. Mala by sa posilniť úloha OSN, pričom navrhuje, aby sa Francúzsko podelilo s Nemeckom o stoličku v Bezpečnostnej rade. Pre dobro sveta nie je dôležité, aby zmizla Amerika, ale aby sa stala znovu demokratická, liberálna a ekonomicky produktívna. Skutočnými mocnosťami sú v súčasnosti Európa, Japonsko a Rusko. S dlhodobého hľadiska možno rátať s Čínou.

Toddova esej je prínosom do diskusie v medzinárodných vzťahoch minimálne v metodologickej oblasti, keď využíva demografické ukazovatele a antropologické faktory na analýzu politického vývoja. Rozsiahle časti eseje sú v tomto ohľade prehľadom predchádzajúcej publikačnej činnosti a výskumu autora.

V hodnoteniach politického vývoja vo svete Todd neprekračuje rámec oficiálnej francúzskej zahraničnej politiky. Orientácia na Rusko a moslimský svet, rétorika autonómnej obrany a vlastnej nukleárnej sily pre EÚ sú dobre známe z výrokov francúzskych politikov.

Silnou stránkou publikácie je vysoká aktuálnosť vybratých tém, osobitne tých, ktoré sa venujú americkým vojenským zásahom v moslimskej časti sveta. Po vyhrotení situácie v Iraku sa kniha prirodzene stala bestsellerom vo Francúzsku a v Belgicku, keďže zapadla do politickej orientácie väčšiny populácie v týchto krajinách. Pre širokú verejnosť je publikácia prístupná aj vďaka použitiu rozmanitých údajov: od demografických ukazovateľov cez antropologické vzory až po ekonomickú a vojenskú štatistiku a historickú komparáciu. Tento široký záber neumožňuje autorovi ísť do hĺbky pri objasňovaní politických javov. Napríklad zdôrazňovanie nepotrebnosti Ameriky v dnešnom svete, bez reálnej analýzy kapacity konať ďalších svetových mocností, sa mi zdá prehnané. Todd, historik a demograf, vidí udalosti v perspektíve niekoľkých desaťročí, skôr teda v perspektíve trendov než aktuálnej situácie.

Bežnému čitateľovi je zjavné, že Toddova vízia Európy je transpozíciou francúzskeho modelu v Európe. I keď autor v prvej kapitole odmieta Huntingtonovú teóriu stretu civilizácií vo vzťahu k vonkajšiemu svetu, neskôr posúva Huntingtonove hranice civilizácie medzi Ameriku a Európu, opierajúc sa o antropologické vzory. Univerzalizmus, sekularizmus, sociálny štát, to sú francúzske antropologické charakteristiky spoločnosti. Robiť deliace čiary medzi anglosaským svetom a Európou znamená vylúčiť z nej Veľkú Britániu.

Navyše nie je možné si nevšimnúť, že autor prisudzuje strednej a východnej Európe absolútne pasívnu úlohu pri budovaní „spoločného“ európskeho domu. Kniha zanecháva pocit, že tieto krajiny sú len orbity, skutočnými hráčmi sú Francúzi, Nemci a Briti. Zjednodušujúce je aj tvrdenie, že Ukrajina a Bielorusko nikdy nemali vlastnú štátnu identitu a patria do strategického priestoru Ruska. Stačí si spomenúť na politiku partnerstva Severoatlantickej aliancie, či na iniciatívu EÚ „Noví susedia“. Tiež sa mi zdá prehnané spájať podporu USA Izraelu so skutočnosťou spoločného zdieľania zlého osudu. Amerika by v takom prípade musela pomáhať desiatkam vlád vo svete. Bez ohľadu na tieto výhrady je kniha vhodnou literatúrou pre študentov medzinárodných vzťahov aj pre širšiu verejnosť.

Zuzana Šutiaková

¹ Revel, Jean-François: *L'Obsession anti-américaine: son fonctionnement, ses causes, ses conséquences*. Plon, 2002.

² Todd, Emmanuel: *La chute finale. Essai sur la décomposition de la sphère soviétique*. Robert Laffont, 1976.

³ Todd, Emmanuel: *La troisième planète. Structures familiales et système idéologique*. Le Seuil, 1983.

⁴ Todd, Emmanuel: *L'inversion de l'Europe*. Le Seuil, 1994.

⁵ Todd, Emmanuel: *L'Illusion économique. Essay sur la stagnation des sociétés développées*. Gallimard, 1997.